

RESMİ VE ÖZEL LİSELERDE ÇALIŞAN ÖĞRETMENLERİN İŞ STRESLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI*

Dr. Nurhayat ÖZDAYI**

GİRİŞ

Öğretmenin içinde bulunduğu stres, tüm dünyayı ilgilendirmesine rağmen nispeten tecrübeye dayanan yeni bir araştırma konusudur. Bundan dolayıdır ki öğretmenin stres konusu halen belli belirsiz bir olgudur. Elde edilen veriler öğretmenlik mesleğinde stresin bir organizasyon olarak okulu, öğretmenin performansını, kendisinin ve ailesinin fiziksel ve duygusal yönden sağlığını etkilediğini göstermektedir. Öğretmene özgü diğer özellikler ile stres arasındaki ilişkiye ait bilgiler, öğretmenin stresi ve buna karşı alınabilecek önlemler ile yapılabilecek müdahaleleri anlamaya yardımcı olmaktadır.

Stres üzerindeki çalışmalar ilk önce özel sektörlerden endüstriyel kuruluşlara doğru yöneltilince, özellikle insanlığa hizmet veren öğretmenlik gibi mesleklerde daha çok görüldüğüne dikkati çekmektedir (Halpin, Halpin, 1985, s.346)

Öğretmenlerde stresin derecesi öğretim konularının sayısına ve karmaşıklığına da bağlıdır. Bundan dolayıdır ki bireyler için yüksek seviyedeki stresin hangi faktörlerin ve bileşimlerinin sonucu olduğunu tamamen belirlemek zordur (Pettegrew ve Wolf, 1982, s.373-396).

Bugüne dek eğitimcilerin neden eğitim konusunda strese sahip olduklarını ve nasıl başa çıktıklarını, stresin eğitimcilerin sınıf içindeki durumunu nasıl etkilediğini anlamak için gösterilen çaba çok azdır (Keavney, Sinclair, 1978, s.273-290). Pekçok eğitimci, öğretmenin kişiliği ve zihinsel sağlıklarının onların sınıfta gösterdikleri davranışlar kadar önemli olduğunu kanısındadır. Hatta bazıları bu karakteristiklerin öğretmenin konu üzerindeki bilgisinden ve öğretmenin öğretme tekniğinden çok daha önemli olduğunu belirtmektedirler.

Stres ve endişe üzerinde yapılan bütün araştırmalar eksik veriler sunsa da öğretmenlerin sınıfta gerginlik, huzursuzluk ve endişeyi birlikte yaşadıklarını göstermektedir. Burada önemli bir konu da öğrenciler üzerindeki olumsuz etkilerin göz ardı edilmesidir (Coates, Thorensen, 1976, s.159-184).

Hans Selye "stres, hayatın tuzu biberidir" tabirini kullanmıştır. Stresten tam olarak kurtulma ancak ölümle mümkündür. Böylece Hans Selye tarafından vücudun çevre etkilerine karşı bir tepkisi" olarak adlandırılan stres, insanlar ve organizasyonlar için kaçınılmaz gerçeklerdir (Selye, 1974, s.83).

* Bu araştırma Doktora Tezinden özet olarak alınmış olup, İzmir 1. Ulusal Eğitim Kongresinde (1991) sunulmuştur.

** Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Görevlisi

Bu araştırmada da öğretmenlerde stres yaratan faktörlerin ve alınabilecek önlemlerin neler olduğu üzerinde durulmaktadır.

ARAŐTIRMANIN ÖNEMİ

Uzmanlar öğretmenlerin ruh sağlıklarının gittikçe bozulduğunu, ekonomik sıkıntılar yüzünden toplumun gösterdiği saygın bir yere uygun olmayan işler yapan öğretmenlerin sıkıntılarını okula da yansıtıklarını ve bunalıma düştüklerini belirtmektedirler. Bakırköy Ruh ve Sinir Hastanesine başvuran öğretmen sayısında son yıllarda dikkat çekici bir artış olduğu gözlenmektedir (Milliyet, Öğretmenler Bunalımında, 1988, s.12).

Öğretmenlerin stresleri ile ilgili yurt dışında çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen maalesef Türkiye'de bu konuda hiç araştırma yapılmamıştır. Bu yüzden bu çalışma ile bu alandaki bir boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

ARAŐTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın örneklemini, 1977-78 öğretim yılında İstanbul il merkezinde resmi liselerde görev yapan 804 öğretmen ile 35 özel lisede görev yapan 330 öğretmen (toplam 1134 kişi) oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılan iş stresi ölçeği, 1987 yılında Adrian Furnham ve M.Payne tarafından Hindistan'da ortaöğretimde çalışan 440 öğretmen üzerinde uygulanmıştır. Furnham ve Payne'nin kullandıkları 36 maddelik bu ölçek, 1978'de Kyriacou ve Sutcliffe tarafından İngiltere'de ortaöğretimde 257 öğretmen üzerinde araştırma yaptıkları ölçekten alınarak geliştirilmiştir.

Kullandığımız söz konusu ölçekte yer alan "mahalli yönetim, din adamları ve politikacı"larla ilgili bazı maddeler Türkiye'nin şartlarına uymadığı için alınmamış, bunun yerine bizim örgütsel yapımızda problem olan bazı ilave maddeler eklenmiş ve madde sayısı 41'e yükseltilmiştir.

Anketin geçerlilik araştırması için muhtelif okullarda görev yapan istekli 65 kişiye pilot bir uygulama yapılmış ve yeniden bazı düzenlemelere gidilmiştir. Ölçek Likert tipindedir. Maddeler "hiç stres yok, çok az stres var, bazen stres, sık sık stres ve her zaman stres" şeklinde değerlendirilmiştir. Ölçek 1'den 5'e doğru derecelenmektedir.

Anketin uygulaması ve değerlendirilmesi yaklaşık iki yıl sürmüştür. Araştırmada istatistiksel teknik olarak faktör analizi, ki-kare ve t-testi yapılmıştır.

Aracın güvenilirliği Alfa Cronbach modeli ile araştırılmış olup güvenilirlik katsayı $r=0.92$ 'dir.

BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmada örnekleme giren öğretmenlerin cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, branş, mesleki deneyim, gelir durumu, ek bir iş yapma ve bedensel gerilim hissetme

gibi bağımsız değişkenler üzerinde durulmuştur.

Araştırmaya katılanların %55.8'i kadın, %44.2'si erkektir; %76'sı evli, %20.6'sı 41 yaş üzerindeki kişilerden oluşmaktadır; %38.4'ü yüksek okul, %61.6'sı üniversite mezunudur. Branş olarak en fazla Sosyal Bilgiler (%37.7) sonra Fen Bilgisi (%28.3) öğretmenleri gelmektedir.

Mesleki deneyim yönünden ise özel liselerde en fazla 1-5 yıllıklar (%48.5) Resmi liselerde de 11-20 yıllık çoğunluktadır (%45.1).

Çalıştıkları okulda görev yapma süreleri yönünden resmi ve özel liseler arasında büyük bir fark vardır. Özel liselerde 1-5 yıl arasında çalışanlar %85.5 iken, resmi liselerde %60.9'dur. Bu durum Özel liselerde iş devrinin fazla olduğunu göstermektedir ve öğretmenin verimliliğini de etkilemektedir.

Gelir durumu yönünden iki grubun bugünkü şartlara göre gelir düzeyleri çok düşüktür.

Meslekten ayrılmayı düşünenlerin sayısı da oldukça fazladır (%27.9). Ayrılmak isteyenlerin çoğu, neden olarak maaşların azlığını göstermektedirler. Öğretmenler arasında yıl içinde iş devamsızlığı yapanlar %25'tir. Bunların çoğu (1-3) günlük hastalık ve ailevi nedenlerle devamsızlık yaptıklarını belirtmektedirler.

Ek bir işte çalışma durumları ile ilgili sağlıklı bir cevap alınamamıştır. Ancak ek işte çalıştığını söyleyenler %21.9'dur. Bunların yarısı özel ders, diğerleri ticaret, kırtasiye, matbaa, atölye ve pazarlama gibi işlerde çalışmaktadır (%6-%10).

Mesleki bedensel gerilim hissedenlerin oranı da %37.7'dir. Bedensel gerilim hissedenlerin %44.2'si yorgunluk, %25.5'i sinirlilik, %10.4'ü bıkkınlık duymaktadır. Kalp çarpıntısı, baş ağrısı ve tansiyon gibi gerilim hissedenlerin oranı da %3-4 arasında değişmektedir.

Genel olarak öğretmenlerin stres faktörleri şu gruplar altında toplanmaktadır. "Yönetim sorunları, mesleki sorunlar, gelir durumu, zaman yetersizliği, merkezi yönetim ve güncel sorunlar"dır. Burada en yüksek korelasyon mesleki sorunlar ile başarı sağlayamama arasında ($r=0.75$), gelir durumu ile maaşların azlığı arasında ($r=0.66$)'dir.

Gruplar ayrı ayrı incelendiğinde ortak olan faktörler olduğu gibi, ayrı olan faktörler de mevcuttur. Bu da iki grubun özel yapılarından kaynaklanan sorunların varlığını bize göstermektedir.

İki grubun ortak faktörleri; "yönetim sorunları, mesleki sorunlar, öğretim ve müfredat programı" ile ilgilidir.

Ayrı olan faktörler ise resmi liselerde "gelir durumu, merkezi yönetim, yönetim-veli ilişkileri, başarılı olamama"; özel liselerde "öğrenci sorunları, eğitim siyaseti, güncel sorunlar, kırtasiyecilik" ile ilgilidir. En yüksek korelasyon resmi liselerde başarı faktörü ile yeterli derecede başarılı olamama ($r=0.78$) merkezi yönetim ile müfredatla bağlılık arasında ($r=0.66$)'dir. Özel liselerde de en yüksek korelasyon müfredat programı ile ders saatlerinin yetersizliği ($r=0.75$), zaman yetersizliği ile boş zaman azlığı arasında ($r=0.69$)'dir.

Yine iki grubun stres düzeylerinde farklılık olup olmadığı incelendiğinde iki grup arasın-

da anlamlı bir farklılık görülmektedir. Resmi liselerde stres ortalaması yüksektir. Her iki grupta anlamlı bir farklılık görülmeyen değişkenler de mevcuttur. Bunlar: "Boş dersleri doldurma, öğrenci yaramazlıkları, öğrencilerin sorumsuz davranışları, takdir edilmeme, yönetimin öğretmenlere ayrıcalıklı tutumu ve başarılı olmama" durumudur (Tablo-1).

İki grubun stres sıralamaları incelendiğinde de en fazla stres, maaşların azlığı ile ilgilidir (R.L. $\mu=4.36$ Ö.L. $\mu=3.38$).

Sonra resmi liselerde "mesleki gelişme azlığı ($\mu=3.84$), öğrencilerin verimsiz çalışma alışkanlığı ($\mu=3.76$), sınıfların kalabalıklığı ($\mu=3.74$), mesleki statü durumu ($\mu=3.57$), bakanlık emirlerini aynen uygulama ($\mu=3.49$) ve kırtasiyecilik ($\mu=3.49$)" gelmektedir.

Özel liselerde de sırasıyla, "öğrencilerin verimsiz çalışma alışkanlıkları ($\mu=3.36$), öğrencilere araştırma yaptırmama ($\mu=3.13$), bakanlık emirlerine aynen uyma ($\mu=3.13$), boş zaman azlığı ($\mu=3.10$) ve sınıfların homojen olmaması ($\mu=3.10$)" gelmektedir.

En az stres duyulan değişkenler resmi liselerde "yönetim-veli ilişkileri ($\mu=1.94$), yeterli olamama ($\mu=2.22$), siyasi ayrımlar ($\mu=2.36$), mesleki dayanışma eksikliği ($\mu=2.37$), yönetimin kişilere ayrıcalıklı tutumu ($\mu=2.38$), uygulanan disiplin politikalarında yönetim ile ayrışma görüşler ($\mu=2.40$)" dir.

Özel liselerde ise "yönetim-veli ilişkileri ($\mu=1.68$), siyasi ayrımlar ($\mu=1.74$), yeterli olamama ($\mu=2.01$), dayanışma eksikliği ($\mu=2.05$), sınıf geçirmedeki baskı ($\mu=2.06$) ve gürültü ($\mu=2.10$)" dır.

Görüldüğü gibi ülkemizde maaş azlığı en önemli bir stres kaynağı iken bu durum Hindistan öğretmenlerinde 6., İngiltere de ise 27. sırada yer almıştır (Payne, Furnham, 1987, s.141-149. Kyriacou, Sutcliffe, 1978, s.159-167). Buna karşılık öğrencilerin verimsiz çalışma alışkanlıkları Türkiye, İngiltere ve Hindistan'da ki öğretmenlerde en önemli stres kaynağıdır.

Bağımsız değişkenlere göre faktörler ayrı ayrı incelendiğinde;

1. Faktör "Yönetim Sorunları": "Eğitim ve öğretimle ilgili kararların alınması"nda görüşlerinin sorulmamasından resmi liselerde 20 yılın üzerinde çalışan deneyimli öğretmenler streslidir (%25'i bazen, %31'i her zaman). En az stres 1-5 yıl çalışanlardadır (%20'si bazen, %26'sı her zaman, $X^2=22.88$, $sd=12$, $p<.05$).

"Takdir edilmeme" durumundan özel liselerde en fazla 31-40 yaşındakiler (%27'si bazen, %24'ü her zaman) en az da 26-30 yaşındakiler (%33.7 bazen, %14'ü her zaman) streslidir $X^2=26.12$, $sd=12$, $p<.05$).

"Okuldaki disiplin politikasının yetersizliği"nden resmi liselerde yüksek okul mezunları streslidir (%22 bazen,%26.2 her zaman, $X^2=17.54$, $sd=8$, $p<.05$).

2. Faktör "Mesleki Sorunlar": "Bir aktör gibi rol yapma durumundan özel liselerde 21 yıl ve üzerinde çalışanlar streslidir (%28.3'ü bazen, %23.3'ü her zaman). En az 1-5 yıl çalışanlar streslidir (%29.3'ü bazen, %14.9'u her zaman, $X^2=28.25$, $sd=12$, $p<.01$).

Brieschke (1983, s.59-83) Litt, Turk (1985, s.178-186), Capel (1987, s.274-288) yaptıkları

araştırmalarda öğretmenlerin yüklendikleri rolden ve rol belirsizliğinden stres duyduklarını belirtmektedirler. Zira öğretmenin performansı iyi olmasa bile öğrenci karşısında her zaman eğitici ve öğreticidir.

"Yeni bilimsel yayınları takip edememe" durumundan özel liselerde en fazla yabancı dil öğretmenleri streslidir (%28.6'sı her zaman). Çünkü bu öğretmenler dil avantajlarını kullanarak kendilerini yetiştirmek istemektedirler. En az beden eğitimi ve resim öğretmenleri streslidir(%33.3'ü bazen %20'si her zaman, $X^2=30.40$, $sd=16$, $p<.05$).

"Teftiş sistemi"nden en fazla resmi liselerde yabancı dil öğretmenleri (%29.3'ü bazen, %58.5'i her zaman), en az sosyal bilgiler öğretmenleri streslidir (%28.1'i bazen, %46.8'i her zaman, $X^2=28.05$, $sd=16$, $p<.05$).

3. Faktör "Maaş Durumu" : "Maaşların azlığı"ndan özel liselerde erkekler streslidir (%25.9'u bazen, %46.4'ü her zaman, $X^2=10.31$, $sd=4$, $p<.05$). Resmi liselerde de yüksek okul öğretmenleri streslidir (%88.7'si her zaman, $X^2=17.32$, $sd=8$, $p<.05$).

"Mesleki statü" yönünden de Resmi liselerde erkekler streslidir (%21.6'si bazen, %60 sık sık, $X^2=9.51$, $sd=4$, $p<.05$).

4. Faktör "Zaman Yetersizliği" : Bu faktör özel liselerde çok nadir olarak stres unsuru sayılmaktadır. Resmi liselerde biraz daha stres kaynağıdır. "Kendisine zaman ayıramama" durumundan özel liselerde üniversite mezunları streslidir (%32.7'si bazen, %29.2'si her zaman, $X^2=17.26$, $sd=8$, $p<.05$).

Smilansky (1984 s.84-92) İsrail'li öğretmenlerin tatmin edici yaşantı sürdürmemekten stres duyduklarını, Blase (1976, s.13-40), öğretmenlerin zaman yetersizliği ile ilgili çok çeşitli boyutlarda stres yaşadıklarını öne sürmektedirler.

"Ders hazırlığı ve sınav kağıtlarının okunması için zaman yetersizliği"nden resmi liselerde sosyal bilgiler öğretmenleri (%27.4'ü bazen, %48.5'i her zaman), en az da beden eğitimi ve resim öğretmenleri streslidir (%19.5'i bazen, %31'i her zaman, $X^2=57.67$, $sd=16$, $p<.01$).

5. Faktör "Öğrenci Sorunları" : "Öğrencilerin okula gerekli malzemeleri getirmeden gelmeleri"nden resmi liselerde en fazla beden eğitimi ve resim öğretmenleri rahatsızlık duymaktadır (%44'ü her zaman, $X^2=42.14$, $sd=16$, $p<.05$). Çünkü bu dersler malzemesiz yapılamaz. "Yaramaz öğrencilerle meşgul olma" durumundan; resmi liselerde bayanlar (%28'i her zaman, $X^2=17.42$, $sd=4$, $p<.01$), mesleki deneyimi 6-10 yıl çalışanlar streslidir (%25.6'sı bazen, %29.7 her zaman, $X^2=21.74$, $sd=12$, $p<.05$).

Yine başka araştırma sonuçlarına göre bayan öğretmenler erkek meslektaşlarına göre öğrenci yaramazlıklarını daha stres yapıcı bulmaktadırlar. Buna karşılık erkek öğretmenler idari işler ve ödevlerden yakınmaktadırlar (Kyriacou, Sutcliffe, 1978, s.159-167).

"Velilerin okul ile işbirliğine yanaşmaması" yaş durumuna göre resmi liselerde 31-40 yaşındakileri rahatsız etmektedir (%25.1'i bazen %46'sı her zaman, $X^2=27.62$, $sd=12$, $p<.01$). Eğitim durumuna göre, yüksekokul mezunları streslidir (%44'ü her zaman, $X^2=17.71$, $sd=8$, $p<.05$).

6. Faktör "Müfredat Programı" : "Konuların işlenmesinde ders saatlerinin yetersizli-

ği"nden resmi liselerde yabancı dil öğretmenleri (%46.5'i her zaman, $X^2=32.20$, $sd=16$, $p<.01$), özel liselerde beden eğitimi ve resim öğretmenleri streslidir(%:33.4'ü her zaman, $X^2=32.31$, $sd=16$, $p<.01$).

7. Faktör "Öğretim Sorunları" : "Değişik yetenekte bulunan öğrencilere ders vermek-ten" bayan öğretmenler streslidir. (R.L. %54.5'i her zaman, $X^2=12.06$, $sd=4$, $p<.05$, Özel L. %40.4 her zaman, $X^2=9.98$, $p<.05$).

"Öğrencilerin verimsiz ders çalışma alışkanlıkları"ndan resmi liselerde en çok bayan öğretmenler (%68.7'si her zaman, $X^2=10.94$, $sd=4$, $p<.05$), branşa göre yabancı dil öğretmenleri (%76'sı her zaman), en az da beden eğitimi öğretmenleri (%37 her zaman, $X^2=27.48$, $sd=16$, $p<.05$) streslidir. Özel liselerde ise fen bilgisi öğretmenleri çok (%70'i her zaman), beden eğitimi öğretmenleri en az streslidir (%29 her zaman, $X^2=29.93$, $sd=16$, $p<.05$).

8. Faktör "Merkezi Yönetim" : "Bakanlıktan gelen emirleri aynen uygulama" durumundan, resmi liselerde evliler (%52'si her zaman, $X^2=10.20$, $sd=4$, $p.05$), eğitim durumuna göre özel liselerde üniversite mezunları (%38.7'si, $X^2=15.64$, $sd=8$, $p<.05$), mesleki deneyime göre resmi liselerde 20 yaşın üzerinde çalışanlar streslidir (%28.6'sı bazen, %58'i her zaman, $X^2=30.64$, $sd=12$, $p<.01$).

9. Faktör "Güncel Sorunlar" : "Derse gelmeyen öğretmenin yerini doldurma zorunluluğu"ndan resmi liselerde 6-10 yıllıklar şikayetçidir (%30'u, $X^2=22.21$, $sd=12$, $p<.05$). "Yıl sonundaki kırtasiyecilik"ten, resmi liselerde bayanlar (%60'ı, $X^2=16.06$, $sd=4$, $p<.01$), eğitim durumlarına göre özel liselerde üniversite mezunları streslidir (%46.5'i her zaman, $X^2=16.12$, $sd=8$, $p<.05$).

İki grubun genel stres ortalamaları karşılaştırıldığında resmi liselerde stres, özel liselerden daha fazladır (R.L. $\mu = 2.99$, $\sigma=0.61$, Ö.L. $\mu = 2.60$, $\sigma = 0.64$, $t = 9.61$, $p <.01$).

Grupların bağımsız değişkenlere göre genel stres ortalamaları incelendiğinde;

1- Cinsiyete göre ; erkek ve kadınlar arasında fazla bir farklılık yoktur (R.L. erkek $\mu = 3.00$, kadın $\mu = 2.98$, Ö.L. kadın $\mu = 2.61$, erkek $\mu = 2.58$).

2- Medeni duruma göre; resmi liselerdeki evliler, özel liselerdeki evlilerden daha streslidir (R.L. evli $\mu = 3.00$, bekar $\mu = 2.96$, Ö.L. evli $\mu = 2.57$, bekar $\mu = 2.63$).

3- Yaş durumuna göre ; resmi liselerde 31-40 yaş ($\mu = 3.01$), özel liselerde 41 yaşın üzerindeki streslidir ($\mu = 2.64$).

4. Eğitim durumuna göre ; resmi liselerde yüksek okul mezunları ($\mu = 3.05$), özel liselerde üniversite mezunları ($\mu = 2.63$) streslidir.

5. Branş durumuna göre; resmi liselerde yabancı dil ($\mu = 3.12$), özel liselerde fen bilgisi öğretmenleri ($\mu= 2.72$) streslidir.

6. Mesleki deneyime göre; iki grupta da 11-20 yıl çalışanlar streslidir (R.L. $\mu = 3.03$, Ö.L. $\mu = 2.77$).

7- Gelir durumuna göre; resmi liselerde geliri en düşük olan grup ($\mu = 2.99$), özel liselerde geliri en yüksek olan grup ($x.2.74$) streslidir. Özel liselerde geliri yüksek olanların

fazla stresli olmaları, bu öğretmenlerin emekli olduktan sonra çalışmalarından resmi liselerde elde ettikleri alışkanlık ve tavırları devam ettirmek istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Grupların bağımsız değişkenlere göre genel stres ortalamalar incelendiğinde;

1- **Cinsiyete göre:** Erkek ve kadınlar arasında önemli bir farklılık yoktur. (R.L.: Erkek X:3.00, kadın X: 2.98, Ö.L. Erkek X: 2.58, kadın X: 2.61)

2- **Medeni duruma göre ;** resmi liselerdeki evliler, özel liselerdeki evlilerden daha streslidir. (R.L. evli $\mu=3.00$, bekâr $\mu=2.96$, Ö.L. evli $\mu=2.57$, bekar $\mu=2.6$).

3- **Yaş durumuna göre;** resmi liselerde 31-40 yaş ($\mu=3.01$), özel liselerde 41 yaşın üzerindeki streslidir ($\mu=2.64$).

4- **Eğitim durumuna göre;** resmi liselerde yüksek okul mezunları ($\mu=3.05$), özel liselerde üniversite mezunları ($\mu=2.63$) streslidir.

5- **Branş durumuna göre;** resmi liselerde yabancı dil ($\mu=3.12$), özel liselerde fen bilgisi öğretmenleri ($\mu=2.72$) streslidir.

6- **Mesleki deneyime göre;** iki grupta da 11-20 yıl çalışanlar streslidir (R.L. $\mu=3.03$, Ö.L. $\mu=2.77$).

7- **Gelir durumuna göre;** resmi liselerde geliri en düşük olan grup ($\mu=2.99$), özel liselerde geliri en yüksek olan grup ($\mu=2.74$) streslidir. Özel liselerde geliri yüksek olanların fazla stresli olmaları, bu öğretmenlerin emekli olup çalışanlar olmasından kaynaklanmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Öğretmenlerdeki stres araştırmaları ve stres yönetici programlarının gelişmesine rağmen sadece birkaç endüstrileşmiş toplumlardan gelen çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerde öğretmen yetiştirmek için önerilerin uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Günümüzde, öğretmenlerin mesleki kaygı ve stresten kurtulmaları için bazı programların geliştirilmesi, bulguların tamamlanması ve öğretmenlerin streslerinin analizine devam edilmesi arzulanmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki öğretmenlerin problemleri gelişmiş ülkelere ayrılmaktadır. Araştırma bulgularının ışığında çeşitli geliştirme programlarının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi ve becerilerin artırılması için bu konuda strateji ve tekniklerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu yüzden şimdiki çalışmalarla bu çeşit verilerin sağlanmasına çalışılmaktadır. Şu andaki bilgilere biyografik değişkenlerin (cinsiyet, yaş, mesleki deneyim gibi) eklenmesine de eğilim gösterilmektedir (Payne, Furnham 1987, s.142)

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da, stres yapıcıları (stressor) kontrol eden, yöneten, bireysel algılardır. Bir vakayı kontrol edebilmek, kendi sorumluluğunu bilmek ve stresle başa çıkmak için açık ya da üstü kapalı stratejiler geliştirmek çok stresli bir kişi için bile stresin azalmasına neden olabilmektedir. (Halpın, Harris, Halpın, 1985, s.136). Kaiser, Polczynski (1982) kişiliğin ve ideolojinin strese hem katkısı hem de çare olması ba-

kımından önemli bir faktör olduğunu öne sürmektedirler (Halpın ve Halpın 1985, s.346).

Araştırma sonuçları öğretmenlik mesleğinin diğer mesleklere oranla daha stresli bir meslek olduğunu ortaya koymaktadır. Bizim ülkemizde bu oran daha önce belirtildiği gibi %37.7'dir. Halbuki Newyork Ulusal öğretmenler Birliği'nin (1979) ülke çapında yaptığı ankete göre 1938'de % 37.5 olan gerilim, 1976'da %78 olarak belirtilmiştir. Bloch (1978) öğretmenlerde artan sayıda yüksek tansiyon, mide ülseri, uyku rahatsızlıkları, yeme problemleri ve fobiler görüldüğünü vurgulamaktadır (Halpın, Harris, Halpın 1985, s.136).

Dunham (1976) öğretmenlerin eskiye nazaran stresi yoğun bir şekilde yaşadıklarını, Prat (1978) da öğretmenlerin %60.4'ünün sinirsel gerilim içinde olduklarını saptamışlardır. Bu oran diğer iş kollarında %51.1'dir. Yine Lox, Mackay, Watts ve Brockley'in (1978) çalışmalarında yaş, cinsiyet ve medeni durumları aynı olan öğretmenlerin %79'u yaşamlarındaki stresin ana kaynağı olarak mesleklerini belirtmişlerdir (Litt, Turk 1985, s.178).

Kyriacou ve Sutcliffe (1978, s.159-167) İngiliz öğretmenlerinin %20'sinin mesleğini çok ve aşırı stresli bulduklarını, en başta görülen stres semptomlarının aşırı yorgunluk, bitkinlik ve hayal kırıklığı olduğunu, Capel (1987, s.279-288)'de yine İngiliz öğretmenlerin %81'inin alçak, %19'unun yüksek seviyede stresi yaşadıklarını belirtmiştir.

Bazı kanıtlar, bekâr bayan öğretmenlerin evlilerden daha sinirli olduklarını (Powell, Ferraro, 1960) öne sürmektedir (Coates, Thorensen, 1976, s.159-184).

Bizim araştırmamızda ise, evli ve bekârlar arasında stres yönünden bir farklılık görülmemiştir ($\mu=79$). Bedensel gerilim hissedenler en fazla yorgunluk, sinirlilik, bıkkınlıktan şikayetçidirler. Bu durumdan bayanlar daha çok şikâyet etmektedir.

Öğretmenlik mesleğinden ayrılmak isteyenler de oldukça fazladır. Bunlar, maaşların azlığını neden olarak göstermektedirler. Ayrılmak isteyenler 1-5 yıl çalışanlar ile en fazla yabancı dil ve fen bilgisi öğretmenleridir. Bu branşlar, özel sektörde daha yüksek ücretle iş bulabilmektedirler.

Başka araştırmalarda da stresin meslekten ayrılmaya büyük bir etken olduğu belirtilmektedir (Litt, Turk 1985, s.178-179).

Ayrıca maaşların azlığı öğretmenleri ikinci bir işte çalışmaya zorlamaktadır. Bu da eğitimde kaliteyi düşürmektedir.

Öğretmenlerin mezuniyet, mesleki deneyim, kendine güven ve yeterlilikleri değişik stres durumlarına sebep olmaktadır. Bu da bize akademik ve mesleki eğitimin önemini vurgulamaktadır.

Bu araştırma sonuçlarına göre öğretmenler, en fazla maaşların azlığı ve öğrencilerin verimsiz çalışma alışkanlıklarından stres duymaktadırlar. Her iki grubun stres ortalamaları arasında da farklılık görülmektedir. Resmi liselerde stres düzeyi daha yüksektir.

Öğretmenlerin genelinde stres faktörleri, "yönetim sorunları, mesleki sorunlar zaman yetersizliği, gelir durumu, merkezi yönetim, velilerle ilişki, öğretim sorunları, müfredat programı ve başarı durumu" ile ilgilidir. Faktörler gruplara göre ayrı ayrı incelendiğinde ortak olan unsurlar olduğu gibi grupların kendi özel yapılarından kaynaklanan farklılıklar da

mevcuttur.

Kyriacou ve Sutcliffe (1978) İngiliz öğretmenlerde de, öğrenci yaramazlıkları, çalışma şartları, zaman darlığı, okuldaki uyumsuzluk" durumunu stres faktörleri olarak belirtmişlerdir.

Payne ve Furnham (1987) Hindistan öğretmenlerinde, "yönetim sorunları, otorite, öğrenci davranışları, mesleki gelişme azlığı, güvence azlığı, bürokrasi, arkadaşlık ilişkileri ve çalışma şartları" nı belirtmişlerdir.

Litt ve Turk'e (1985, s.178-185) göre Amerikan öğretmenlerinde, "iş kabullenme ve benimseme, yüklendikleri rol ve okul ortamı, yetersiz maaşlar, alt düzeydeki sosyal statü, öğretmen-yönetici ilişkileri", Blase'ye (1986, s.13-40) göre de, yine Amerikan öğretmenlerinde "öğrenci tutum ve davranışları, öğrenci ilgisizliği, eğitim sistemindeki eksiklikler, çalışma şartları, okulun baskısı" önemli stres faktörleridir.

Alman öğretmenlerin ise "okul-yönetim konusunda iletişim eksikliği, yıkıcı öğrenci davranışları önemli stres kaynaklarıdır (Woodhouse, Hall, Wooster, 1985, s.119). İsraili öğretmenlerin de "öğrenci yaramazlıkları, yetersiz çalışma koşulları, zaman yetersizliği, okulların yetersiz disiplin kuralları" önemli stres nedenleridir (Smilansky, 1984, s.84-92).

Ghana öğretmenlerinde "materyal eksikliği, öğrenci davranışları, zaman yetersizliği, programların öğrenciye yeterince cevap vermemesi, öğretmenlerin personel hakları" stres faktörleri olarak belirlenmiştir (Boateng, 1986, s.3689-A).

Görüldüğü gibi ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre stres yaratan faktörler farklılaşmaktadır. Türkiye ile Hindistan öğretmenlerinin stres faktörleri birbirine çok yakındır.

Bağımsız değişkenlere göre stres durumları incelendiğinde genel olarak en fazla stres 31-40 yaşlarında, en az stres 20-25 arasında yaşanmaktadır. Üniversite mezunları daha streslidir. En fazla stres yabancı dil öğretmenlerinde, en az stres de beden eğitimi ve resim öğretmenlerindedir. Mesleki deneyime göre en stresliler 11-20 yıl arasında çalışanlar, en az stresliler de 1-5 yıl çalışanlardır.

ÖNERİLER

1- Bu araştırmada öğretmenlerin en az stres duydukları konular "kendini yetersiz hissetme, siyasi ayrımlar, mesleki dayanışma eksikliği"dir. Öğretmenlerin kendilerini yeterli hissetmeleri ile onların gerçek yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişkinin, okullardaki öğrenci başarısızlıkları da dikkate alınarak araştırılmasında yarar vardır.

2- Öğretmenler mesleki gelişme imkânlarının azlığından da yakınmaktadırlar. Bu konuda öğretmenlerin mesleki gelişimleri için hizmetiçi eğitim imkânları yaratılmalı, okullar bilimsel dergi ve yayınlarla desteklenmeli ve özel sektörle işbirliği yapılmalıdır.

3- Kırtasiyeciliği de aza indirecek tedbirlere ihtiyacı vardır.

4- Terfi sisteminden de öğretmenler hoşnut değildir. Ayrıca öğretmenlerin maddi imkânlarının geliştirilmesi, özlük haklarının sağlanması için (bilhassa özel liselerde iş devri fazla olduğu için) sendikalaşmaları, geleceklerini güvence altına almaları bakımından önemlidir.

5- Resmi liselerde öğretmenler sınıfların kalabalıklığından da stres duymaktadırlar. Bu durum öğretmen öğrenci iletişimini etkilemekte ve başarıyı da düşürmektedir. Bu nedenle resmi liselerde fiziksel kapasiteyi iyileştirecek tedbirlere ihtiyaç vardır.

6- Müfredat ve eğitimle ilgili kararların alınmasında öğretmenlerin katılımlarının sağlanması, merkezi yönetim sıkıntılarının azaltılması için yerel yönetimlere daha fazla yetki ve sorumluluk verilmesi gerekmektedir.

7- Yönetim kadrolarının daha nitelikli ve deneyimli öğretmenlerden oluşturulması, yönetim-öğretmen-öğrenci-veli diyalogunun iyi bir şekilde işlemesi arzu edilen durumlardır.

8- Resmi liselerde görev yapan öğretmenlerin hiç olmazsa özel liselerde görev yapan öğretmenler kadar imkânlar elde etmeleri sağlanırsa stres düzeyleri de daha az olacaktır.

Gelecek neslin daha iyi eğiticiler elinde yetiştirilmesi isteniyorsa, bu çeşit araştırmaların sık sık yapılması ve sorunların çözümü için Milli Eğitim Bakanlığı yetkililerinin duyarlık göstermeleri beklenmektedir.

KAYNAKLAR

Blase, Joseph J. "A Qualitative Analysis Of Sources Of Teacher Stress. Consequences for Performance". *American Educational Research Journal* 23. No 1 Spring 1986.

Boateng, Isaac Awua "Teacher Problems In Public Secondary Schools In Ghana", Syracuse University 1985. *Dissertation Abstracts International* Vol. 46, No 12 June 1986.

Briecshke, Patricia A. "A Case Study Of Teacher, Rol Enactment In An Urban Elementary School". *Educational Administration Quarterly*. Vol. 19, No. 4, 1983.

Capel, Susan A. "The Incidence and Influences On Stress and Burnout In Secondary School Teachers" *British Journal of Educational Psychology*. 57, 1987.

Coates, Thomas J. ve Carl E. Thoresen. "Teacher Anxiety, A Review with Recommendations". *Review of Educational Research*. Vol. 46, No 2 1976.

Furnham, Adrian ve Monica A. Payne. "Dimensions Of Occupational Stress In West Indian Secondary School Teacher". *British Journal of Educational Psychology*, 57, 1987.

Harris, Karen R., Halpin, Glenelle ve Gerald Halpin. "Teacher Stress as Related to Locus of Control Sex and Age". *Journal of Experimental Education*. Vol. 53, No:3, spring 1985.

Harris, Karen R., Glenelle Halpin, Gerald Halpin, "Teacher Characteristics and Stress". *The Journal of Educational Research*, Vol. 78, No 61, July/August, 1985.

Keavney, Clenese ve Kenneth E. Sinclair. "Teacher Concerns and Teacher Anxiety a Neglected Topic of Classroom Research". *Review Of Educational Research*. Vol. 48, No.2, Spring 1978.

Kyriacou, C. ve J. Sutcliffe. "Teacher Stress Prevalence, Sources and Symptoms". *British Journal of Educational Psychology*. 48, 1978.

Litt, Mark D. ve Dennis C. Turk. "Sources Of Stress And Dissatisfaction In Experienced High School Teachers". *Journal Of Educational Research*. 78, 3, January-February 1985.

Milliyet. "Öğretmenler Bunalımda". 4 Kasım 1988.

Pettegrew, L.S. and Wolf G.E. "Validating Measures of Teacher Stress" *American Educational Research Journal*. 1982.

Selye, Hans. *Stress Without Distress*. New York: J.B. Lippencott Comp., 1974.

Smilansky, J. "External And Internal Correlates Of Teachers' Satisfaction And Willingness to Report Stress". *British Journal of Educational Psychology*. 54, 1984.

Woodhouse, D.A., E. Hall ve A. D. Wooster. "Taking Control Of Stress, In Teaching" *Br. Journal of Education Psychology*. Vol. 55, No. 149, 1985.

Yazıcı, Hakan "Stres". *Verimlilik*, MPM. 1987/8

EKLER

Tablo 1. Resmi ve Özel Liselerde Çalışan Tüm Öğretmenlerin İş Stresi Faktörlerini Gösteren Dağılım

Faktör No	Faktörler	Değişken No	Değişkenler	μ	S.S.	Korelasyon Katsayıları
1	Yönetim sorunları	34	Yönetimle ayrı görüşler	2.34	1.19	0.59300
		17	Kararlara katılmama	2.64	1.33	0.55350
		31	Yönetimin ayrıcalıklı tutumu	2.35	1.28	0.54055
		13	Yönetim-Veli sorunları	1.87	1.15	0.53569
		32	Siyasi ayrımlar	2.18	1.41	0.53210
		27	Takdir edilmeme	2.50	1.31	0.52934
		12	Disiplin politikası	2.50	1.28	0.48512
		29	Sınıf geçirmede baskı	2.44	1.37	0.44715
		14	Dayanışma eksikliği	2.28	1.23	0.44527
2	Mesleki sorunlar	40	Başarı sağlayamama	2.85	1.23	0.75728
		41	Rol yapma	2.66	1.21	0.53381
		38	Bilimsel gelişmeleri izleyememe	3.23	1.27	0.47904
		36	Araştırma yapamama	3.35	1.18	0.39296
		39	Teftiş sistemi	3.35	1.27	0.38729
3	Gelir Durumu	11	Maaş azlığı	4.08	1.26	0.66270
		21	Mesleki gelişme azlığı	3.60	1.34	0.55492
		10	Kalabalık sınıflar	3.34	1.49	0.53394
		37	Toplumsal tavır	3.37	1.0	0.47915
		9	Güvence eksikliği	3.17	1.44	0.45740
4	Zaman	22	Kendisine zaman ayıramama	3.09	1.23	0.59257
		3	Boş zaman azlığı	2.85	1.35	0.46563
		28	Ders hazırlığı için zaman azlığı	2.85	1.35	0.46563
		16	Yaşantıda tatminsizlik	2.68	1.30	0.40944
5	Öğrenci sorunları	18	Öğrenci Sorumsuzluğu	2.80	1.17	0.48918
		15	Öğrenci Yaramazlıkları	2.70	1.17	0.45842
		20	Veli-öğretmen işbirliği	2.96	1.31	0.37339
6	Müfredat programı	30	Ders saatlerinin yetirsizliği	2.81	1.32	0.53337
		23	Program Yetiştirememe	2.69	1.21	0.47905

7	Öğretim Sorunları	2	Sınıfların homojen olmaması	3.28	1.26	0.56157
		5	Öğrencileri motive edememe	2.63	1.16	0.41069
		8	Öğrencilerin verimsiz çalışması	3.64	1.12	0.37123
8	Merkezi yönetim ile ilgili sorunlar	4	Müfredat	3.14	1.0	0.55439
		24	Bakanlık emirleri	3.38	1.27	0.44756
9	Günlük sorunlar	7	Gürültü	2.44	1.25	0.50307
		6	Boş derslere girme	2.49	1.36	0.47765
		35	Yıl sonunda kırtasiyecilik	3.37	1.38	0.3551

Tablo 2. Resmi Liselerde Çalışan Öğretmenlerin Stres Faktörlerini Gösteren Dağılım

Faktör No	Faktörler	Değişken No	Değişkenler	μ	σ	Korelasyon Katsayıları
1	Yönetim sorunları	34	Yönetimle ayrı görüşler	2.40	2.19	0.62235
		17	Kararlara katılmama	2.71	2.47	0.58217
		31	Yönetimin ayrıcalıklı tutumu	2.38	2.27	0.53424
		32	Siyasi ayrımlar	2.36	1.74	0.53160
		27	Takdir edilmeme	2.54	2.39	0.51442
		14	Dayanışma eksikliği	2.34	2.05	0.46689
		29	Sınıf geçirmede baskı	2.59	2.06	0.44490
2	Mesleki sorunlar	37	Toplumsal tavır	3.57	2.88	0.62462
		38	Bilimsel Yayınları takip edememe	3.40	2.82	0.54772
		39	Teftiş sistemi	3.47	3.05	0.41912
		24	Bakanlık emirlerine uyma	3.49	3.13	0.37553
		36	Araştırma yaptırılmama	3.44	3.13	0.35435
3	Zaman yetersizliği	22	Kendine zaman ayıramama	3.18	2.89	0.59023
		28	Ders hazırlığı için zaman azlığı	3.93	2.65	0.47561
		3	Boş zaman azlığı	2.98	3.10	0.45849
		16	Yaşantıda tatminsizlik	2.83	2.32	0.45004
4	Gelir durumu	11	Maaşların azlığı	4.36	3.38	0.58545
		8	Öğrencilerin verimsiz çalışması	3.76	.36	0.48451
		9	Güvence eksikliği	3.28	2.91	0.48248
		10	Kalabalık sınıflar	3.74	2.36	0.44965

5	Merkezi yönetim	4	Müfredata bağımlılık	3.21	2.95	0.66377
		15	Değerlendirmede standart ölçüler	2.83	2.56	0.35906
		5	Motivasyon eksikliği	2.70	2.43	0.35906
6	Velilerle	20	Veli-öğretmen ilişkisi	3.19	2.41	0.58341
		21	Mesleki gelişme azlığı	3.84	3.03	0.43453
7	Öğretim	1	Araç gereç eksikliği	3.26	2.66	0.65199
		2	Sınıfların homojen olmaması	3.26	2.66	0.39024
8	Müfredat programı	30	Ders saatlerinin azlığı	2.92	2.54	0.56252
		23	Konuların fazlalığı	2.81	2.41	0.51264
9	Başarı durumu	40	Yeterli derecede başarılı olamama	2.95	2.6	0.78853
		7	Gürültü	2.58	2.10	0.67928
		41	Rol yapma	2.73	2.48	0.55259

Tablo 3. Özel Liselerde Çalışan Öğretmenlerin Stres Durumlarını Gösteren Dağılım

Faktör No	Faktörler	Değişken No	Değişkenler	μ	σ	Korelasyon Katsayıları
1	Mesleki sorunlar	11	Maaşların azlığı	3.38	1.11	0.58232
		8	Mesleki güvence eksikliği	2.91	1.14	0.56256
		37	Toplumsal tavır	2.88	1.28	0.53293
		21	Mesleki gelişme azlığı	3.03	1.25	0.50715
		39	Teftiş sistemi	3.05	1.25	0.43846
		24	Bakanlık emirleri	3.13	1.26	0.42553
2	Öğrenci sorunları	8	Öğrencilerin verimsizliği	3.36	1.11	0.58489
		2	Sınıfların homojen olmaması	3.10	1.26	0.54952
		5	Motivasyon eksikliği	2.43	1.16	0.54605
		18	Öğrenci sorumsuzluğu	2.72	1.17	0.54396
		15	Öğrenci yaramazlığı	2.61	1.20	0.50905
		12	Disiplin politikası	2.35	1.28	0.34411
3	Yönetim sorunları	17	Kararlara katılmama	2.47	1.32	0.57498
		31	Yönetimin ayrıcalıklı tutumu	2.27	1.27	0.56010
		27	Takdir edilmeme	2.39	1.33	0.52159

		14	Dayanışma eksikliği	2.05	1.23	0.48185
		13	Yönetim-veli sorunları	1.68	1.17	0.45155
		31	Yönetimin ayrıcalıklı tutumu	2.27	1.27	0.56010
4	Eğitim siyaseti	29	Sınıf geçirmede baskı	2.06	1.40	0.64079
		32	Siyasi ayrımlar	1.74	1.45	0.56161
		34	Yönetimle ayrı görüş	2.19	1.22	0.49199
5	Zaman yetersizliği	3	Boş zaman azlığı	3.10	1.26	0.69367
		22	Kendisine zaman ayıramama	2.89	1.24	0.66552
		28	Ders hazırlığı için zaman azlığı	2.65	1.39	0.49465
		16	Yaşantıda tatminsizlik	2.32	1.32	0.35382
6	Öğretim sorunları	41	Rol yapma	2.48	1.20	0.63396
		40	Başarısızlık	2.63	1.24	0.61360
		25	Yeterli Olamama	2.01	1.16	0.35814
		38	Bilimsel gelişmeleri izleyememe	2.82	1.26	0.35635
7	Mesleki sorunlar	7	Gürültü	2.10	1.27	0.57221
		6	Boş dersleri doldurma	2.45	1.39	0.55336
8	Müfredat programı	30	Ders saatlerinin yeterliği	2.54	1.33	0.765635
		4	Müfredata bağımlılık	2.95	1.31	0.39031
		23	Konuların fazlalığı	2.41	1.23	0.37938
9	Kırtasiyecilik	35	Yıl sonundaki kırtasiyecilik	3.08	1.35	0.55638
		36	Öğren. araştırmaya yönlendirememe	3.13	1.20	0.49853

Tablo 4. Resmi ve Özel Liselerde Çalışan Öğretmenlerin Stres Faktörlerinin Karşılaştırmalı Özet Dağılımı

Resmi Lise		Özel Lise		
Faktör No	Faktörler	Korelasyon Katsayıları	Faktörler	Korelasyon Katsayıları
1	Yönetim sorunları	0.622	Mesleki Sorunlar	0.582
2	Mesleki Sorunlar	0.624	Öğrenci Sorunları	0.584
3	Zaman Yetersizliği	0.590	Yönetim Sorunları	0.574
4	Maaş Durumu	0.585	Eğitim Siyaseti	0.640
5	Merkezi Yönetim	0.663	Zaman Yetersizliği	0.693
6	Velilerle İlişki	0.583	Öğretim Sorunları	0.633
7	Öğretim Sorunları	0.651	Günlük Sorunlar	0.572
8	Müfredat Programı	0.562	Müfredat Programı	0.756
9	Başarılı Olamama Durumu	0.788	Kırtasiyecik	0.556